

نقش ویژگی‌های شخصیتی و روانی زن در تربیت فرزند از منظر کاوش‌های وحیانی

نیلوفر شفیعی^۱

چکیده

این مقاله به بررسی نقش ویژگی‌های شخصیتی و روانی زن در تربیت فرزند از منظر کاوش‌های وحیانی در قرآن و روایات می‌پردازد. زنان در قرآن کریم و احادیث اسلامی به‌عنوان اساتید و مربیان اولیه تربیت فرزند شناخته شده‌اند، به‌ویژه در نقش مادر که از آغاز زندگی کودک تا مراحل بعدی، تأثیرات عمیق و مستمری بر رشد عاطفی، اخلاقی، دینی و اجتماعی او می‌گذارند. ویژگی‌های شخصیتی و روانی مانند عاطفه، صبر، مهر و معنویت مادران، به‌ویژه در تربیت فرزند، از جنبه‌های مختلف مورد تحلیل قرار گرفته است. مقاله حاضر همچنین به مبانی نظری تربیت از منظر وحیانی، تأثیر ویژگی‌های روانی زن در تربیت فرزند و کارکردهای تربیتی مادر در مراحل مختلف رشد کودک می‌پردازد. در نهایت، با بررسی نمونه‌های تاریخی و قرآنی همچون مادر حضرت موسی (ع)، حضرت آسیه (س)، حضرت مریم (س) و حضرت خدیجه (س)، مقاله نشان می‌دهد که زنان در تاریخ اسلام به‌ویژه در عرصه تربیت فرزند، الگوهای عملی و معنوی بی‌بدیلی را به‌جا گذاشته‌اند.

کلید واژه: تربیت فرزند، مادر، تربیت اخلاقی، مسئولیت اجتماعی

^۱ - طلبه پایه پنجم - حوزه امام خمینی (ره)

یکی از اساسی‌ترین ارکان تربیت فرزند در اسلام، تأکید بر نقش مادر در تربیت دینی، اخلاقی، اجتماعی و روانی کودکان است. در قرآن کریم و روایات اسلامی، زنان به‌ویژه مادران، به‌عنوان مربیان اصلی نسل‌ها و شکل‌دهندگان آینده جامعه شناخته شده‌اند. تربیت فرزند در اسلام نه‌تنها به جنبه‌های مادی و جسمانی توجه دارد بلکه به ابعاد معنوی، عاطفی و روانی نیز اهمیت فراوانی می‌دهد. مادران در این فرآیند نقش محوری ایفا می‌کنند؛ از دوران بارداری که پیوند روحی و روانی میان مادر و کودک شکل می‌گیرد تا دوران کودکی، نوجوانی و بلوغ که مادر به‌عنوان اولین معلم و راهنمای اخلاقی فرزند شناخته می‌شود.

ویژگی‌های شخصیتی و روانی زن، مانند عاطفه، صبر، مهر، دیانت و معنویت، از نگاه وحیانی، ابزارهایی قدرتمند در تربیت کودک بشمار می‌آیند. قرآن و سنت نه‌تنها به مسئولیت‌های اجتماعی و فردی مادران پرداخته بلکه اهمیت این ویژگی‌ها را در تربیت نسل سالم و متعهد به اصول دینی تأکید می‌کند. مقاله حاضر تلاش دارد تا ضمن بررسی ویژگی‌های شخصیتی و روانی زن از منظر وحیانی، تأثیرات این ویژگی‌ها بر تربیت فرزند را از زوایای مختلف مورد بررسی قرار دهد.

در این راستا، مبانی نظری تربیت در قرآن و سنت، اصول تربیتی مادران، تأثیرات عاطفی و معنوی زنان در تربیت فرزند و کارکردهای تربیتی آنان در مراحل مختلف رشد کودک به تفصیل تحلیل می‌شود. همچنین، نمونه‌های تاریخی و قرآنی از زندگی زنان برجسته تاریخ اسلام، چون حضرت آسیه (س)، حضرت مریم (س) و حضرت خدیجه (س) ارائه می‌شود که نشان‌دهنده نقش مؤثر زنان در تربیت نسل‌های بزرگ است.

۱. ویژگی‌های شخصیتی و روانی زن از منظر وحیانی

الف) فطرت زن در قرآن و روایات

در قرآن کریم و روایات اسلامی، تأکید زیادی بر ویژگی‌های فطری زن و نقش او در تربیت فرزند شده است. فطرت به معنای ساختار درونی و طبیعی انسان‌ها است که از ابتدا در آن‌ها قرار داده شده است. این فطرت به‌ویژه در مورد زن در قرآن دارای جایگاه ویژه‌ای است (مطهری، ۱۳۹۲: ۴۵). آیات زیادی بر ویژگی‌های خاص فطری زنان تأکید دارند که از آن جمله می‌توان به آیه‌ی زیر اشاره کرد: «وَفِصَالُهُ فِي عَمِيْنٍ» (لقمان، ۱۴).

این آیه به تأثیر مادر در تربیت کودک و چگونگی پیوند مادر و کودک اشاره دارد. این رابطه در آیات مختلف قرآن بازتاب یافته و نشان‌دهنده اهمیت ویژه‌ی نقش زن در جامعه و خانواده است (دشتی، ۱۳۹۰: ۷۸).

در حدیثی از امام علی (ع) آمده است: «بهشت زیر پای مادران است» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۳۴)؛ این جمله به‌طور مستقیم به جایگاه والای زنان در فرآیند تربیت فرزند اشاره دارد. در این نگاه، مادر نه‌تنها از نظر جسمی بلکه از نظر روانی نیز نقش حیاتی در پرورش روحیات و عواطف فرزند دارد (جعفریان، ۱۳۹۴: ۱۳۲).

ب) نقش عاطفه، صبر، مهر و دیگر ویژگی‌های روانی زن در نگاه و حیانی

عاطفه و مهرورزی، دو ویژگی برجسته‌ی روانی زن هستند که در قرآن و روایات به آن‌ها اشاره شده است (حائری، ۱۳۹۵: ۱۰۲). مادر در فرآیند تربیت کودک باید با صبر و مهربانی برخورد کند و این ویژگی‌ها تأثیر زیادی در رشد عاطفی و روانی کودک دارند.

یکی از ویژگی‌های بارز مادران در تربیت فرزند، توانایی عاطفی بالای آنان است. در قرآن، مادران به‌عنوان کسانی که قلب‌های پر از مهربانی دارند و قادرند بر فرزند خود تأثیرگذار باشند، معرفی شده‌اند (شریعتی، ۱۳۹۰: ۱۱۸). در این راستا، نقش مهر و محبت مادر به‌طور خاص در شکل‌دهی شخصیت و رشد عاطفی فرزند بسیار پررنگ است.

این ویژگی‌ها در حدیث نبوی نیز تأکید شده است: «مادر، اولین آموزگار فرزند است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۶۰، ص ۲۷۶).

آیه‌ای دیگر از قرآن نیز به همین موضوع اشاره دارد: «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء، ۱۹). این آیه بر رعایت محبت و مهربانی در روابط خانوادگی تأکید دارد که طبیعتاً در تربیت فرزند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (قرائتی، ۱۳۹۳: ۱۶۵).

پ) تفاوت‌های روان‌شناختی زن و مرد با تأکید بر نقش تربیتی

تفاوت‌های روان‌شناختی میان زنان و مردان از منظر وحیانی در تربیت فرزند بسیار مؤثر است. در قرآن کریم، تفاوت‌های میان زن و مرد به‌طور طبیعی پذیرفته شده است و این تفاوت‌ها به‌طور مستقیم بر وظایف و نقش‌های آنان در خانواده تأثیر می‌گذارد. آیه‌ی زیر نمونه‌ای از این تفاوت‌ها را بازگو می‌کند: «وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى» (آل عمران، ۳۶). این آیه به تفاوت‌های بیولوژیکی و روان‌شناختی میان زن و مرد اشاره دارد. این تفاوت‌ها در دنیای امروز به‌ویژه در نقش‌های تربیتی کاملاً مشخص است. (مطهری، ۱۳۹۲: ۸۴).

زن به دلیل ویژگی‌های خاص روان‌شناختی خود، از جمله حساسیت‌های بیشتر در ارتباطات عاطفی و روانی، توانایی ویژه‌ای در تربیت فرزند از جنبه‌های عاطفی، اخلاقی و دینی دارد (شریعتی، ۱۳۹۰: ۱۱۲). همچنین، صبر و پایداری زن در مواقع دشوار، از ویژگی‌های منحصربه‌فردی است که در تربیت فرزند نقش اساسی دارد (حائری، ۱۳۹۵: ۶۵).

۲. مبانی نظری تربیت از منظر وحیانی

الف) تعریف و اهداف تربیت در قرآن و سنت

تربیت به معنای شکل‌دهی به شخصیت انسان‌ها و هدایت آن‌ها به سوی کمال انسانی است. در قرآن کریم و سنت نبوی، تربیت نه تنها به‌عنوان وظیفه‌ای فردی بلکه به‌عنوان مسئولیتی اجتماعی و دینی نیز مطرح شده است (مطهری، ۱۳۹۲: ص ۴۵). تربیت در نگاه اسلامی فرآیندی است که در آن فرد از نظر جسمی، روحی، اخلاقی و معنوی رشد می‌کند.

در قرآن کریم، تربیت به‌طور مداوم به‌عنوان هدف اصلی زندگی انسان‌ها معرفی شده است. هدف اصلی از تربیت، تقویت روحیه ایمان، اخلاق و عمل صالح است. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات، ۱۳) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ج ۱۸، ص ۳۳۱). در این آیه، تأکید بر تقوا به‌عنوان بالاترین معیار کرامت انسان‌ها مطرح شده است و تربیت انسانی باید هدفی جز تقویت تقوا و پرورش شخصیت معنوی افراد نداشته باشد.

همچنین در حدیثی از پیامبر اسلام (ص) آمده است: «هر کس فرزندش را تربیت کند، خداوند او را در روز قیامت از عذاب رهایی می‌بخشد» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ج ۶، ص ۴۹). این حدیث نشان‌دهنده اهمیت تربیت فرزند در دین اسلام و تأکید بر انجام این مسئولیت با دقت و عشق است.

ب) اصول تربیت فرزند در منابع وحیانی (قرآن و روایات)

در قرآن و روایات اسلامی اصول مختلفی برای تربیت فرزند ذکر شده است که هر کدام از آن‌ها در فرآیند تربیت و شکل‌دهی به شخصیت کودکان اهمیت دارند. از جمله اصول مهم تربیتی در منابع وحیانی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

قرآن کریم در آیه‌ای می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ» (آل عمران، ۱۰۴) (هاشمی، ۱۳۹۱: ص ۱۳۴). این آیه به اهمیت دعوت به خیر و تربیت فکری جامعه اشاره دارد که در خانواده از طریق مادر آغاز می‌شود.

مادر با هدایت‌های معنوی و علمی، فرزند را به سوی استقلال فکری و تعقل رهنمون می‌سازد؛ مسیری که شخصیت فردی و اجتماعی فرزند را در آینده بنیان‌گذاری می‌کند (افشاری، ۱۳۹۵: ص ۴۲).

۶. بررسی نمونه‌های تاریخی و قرآنی از نقش تربیتی زنان

الف) مادر حضرت موسی (ع)

مادر حضرت موسی (ع) یکی از نمونه‌های برجسته در تاریخ اسلام و قرآن است که نقش تربیتی زنان را به خوبی نمایان می‌کند. او به‌طور ویژه در دوران کودکی فرزند خود، حضرت موسی (ع)، نقشی بی‌بدیل در تربیت او ایفا کرد. در قرآن کریم آمده است: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» (قصص، ۷).

این آیه، مادر حضرت موسی (ع) را به‌عنوان الگویی الهام‌بخش معرفی می‌کند که در شرایط دشوار با توکل و ایمان به خداوند، تصمیمی سرنوشت‌ساز برای فرزند خود گرفت (مطهری، ۱۳۹۰: ص ۱۲۴). چنین اقدامی نشان‌دهنده ایمان، شجاعت و اعتماد به وحی الهی است که تربیت عمیق توحیدی را در شخصیت حضرت موسی (ع) نهادینه کرد.

ب) حضرت آسیه (س) و حضرت مریم (س)

حضرت آسیه (س) و حضرت مریم (س) نیز نمونه‌هایی درخشان از زنان باایمان هستند که نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت‌های بزرگ ایفا کردند. حضرت آسیه (س) که در قصر فرعون می‌زیست، با وجود سلطه

ظالمانه، ایمان خود را حفظ کرد و از حضرت موسی (ع) حمایت نمود. قرآن کریم از او چنین یاد می‌کند: «رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَتَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَتَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (تحریم، ۱۱).

این آیه نشان می‌دهد که حضرت آسیه (س) با تربیتی مبتنی بر ایمان، توانست در دل طاغوت، مظهر ولایت‌پذیری باشد (خسروپناه، ۱۳۹۳: ص ۷۶).

حضرت مریم (س) نیز با شرایط خاص و بی‌نظیر خود، الگوی تربیت ایمانی و پاکدامنی است. در قرآن آمده است: «وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ» (فرقان، ۴۷)

حضرت مریم (س) با پاکی، صبر و توکل، نمونه‌ای از مادری الهی در شرایط خاص و دشوار است (نصیری، ۱۳۹۱: ص ۸۸)

پ) حضرت خدیجه (س) و حضرت فاطمه زهرا (س)

حضرت خدیجه (س) به‌عنوان یار و پشتیبان پیامبر (ص)، نقشی کلیدی در دوران بعثت داشت. او در عین حال مادر حضرت فاطمه (س) نیز بود که خود الگویی تربیتی کامل محسوب می‌شود. خدیجه (س) با سرمایه‌گذاری مادی و معنوی، بنیان خانواده‌ای ایمانی را شکل داد (نوری، ۱۳۸۸: ص ۱۱۲).

حضرت فاطمه زهرا (س) نیز در تربیت امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و حضرت زینب (س) نقشی اساسی داشت. او با تربیت اهل‌بیت (ع) در دامن خود، بنیاد تمدن اسلامی را در بُعد اخلاقی و معنوی پی‌ریزی کرد (یزدانی مقدم، ۱۳۹۵: ص ۵۱).

نتیجه‌گیری:

ویژگی‌های شخصیتی و روانی زن، به‌ویژه در نقش مادری، تأثیر عمیق و غیرقابل‌انکاری در فرآیند تربیت فرزند از دیدگاه وحیانی دارند. قرآن و روایات اسلامی با تأکید بر فطرت، عاطفه، صبر، مهر و معنویت زن، او را به‌عنوان مربی اولیه و مؤثر در شکل‌دهی شخصیت کودک معرفی کرده‌اند. این ویژگی‌ها، نه‌تنها ابعاد رفتاری و اخلاقی کودک را تحت تأثیر قرار می‌دهند بلکه به‌طور مستقیم بر رشد عاطفی، اجتماعی و دینی او نیز اثرگذار هستند.

از سوی دیگر، بررسی مبانی نظری تربیت در قرآن و سنت نشان می‌دهد که تربیت، مسئولیتی مقدس و هدف‌مند در جهت رشد همه‌جانبه انسان است و زن، به‌ویژه مادر، در تحقق این مسئولیت نقش محوری دارد. آموزه‌های وحیانی بر این نکته تأکید دارند که مادری که به اصول معنوی، اخلاقی و دینی پایبند باشد، می‌تواند فرزندی پرورش دهد که نه‌تنها از لحاظ رفتاری متعادل باشد بلکه در مسیر هدایت الهی نیز گام بردارد.

در نهایت، شواهد تاریخی و قرآنی از زندگی زنان برجسته‌ای چون حضرت مریم (س)، آسیه (س) و خدیجه (س) نشان می‌دهد که زنان در تاریخ اسلام همواره الگوهای تربیتی عظیمی بوده‌اند. این الگوها نمایانگر آن هستند که زنان، با اتکا به ایمان، عقل، مهر و معنویت، توانسته‌اند نسل‌هایی از انسان‌های بزرگ و متعهد تربیت کنند و این حقیقت، گویای نقش بی‌بدیل زن در ساختن تمدن انسانی از نگاه وحی است.

منابع:

۱. افشاری، مریم، تربیت عقلانی کودک در اسلام، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۵ش.
۲. احمدی، عباس، نقش معنویت در رشد کودک، تهران: رشد، ۱۳۹۰ش.
۳. تاجیک اسماعیلی، الهام، روان‌شناسی دوران بارداری در تربیت اسلامی، تهران: سمت، ۱۳۹۶ش.
۴. جعفریان، رسول، زن در تاریخ اسلام، چاپ سوم، تهران: نشر علم، ۱۳۹۴.
۵. جمالی، محمدرضا، تعلیم و تربیت عقلانی از دیدگاه قرآن و سنت، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۳ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، زن در آینه جمال و جلال، قم: اسراء، ۱۳۹۱ش.
۷. حائری، علی، روان‌شناسی جنسیت با رویکرد اسلامی، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵.
۸. خسروپناه، عبدالحسین، نقش زنان در نهضت‌های توحیدی قرآن، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۳ش.
۹. دشتی، محمد، معارف قرآن در نهج‌البلاغه، قم: مؤسسه نشر نهج‌البلاغه، ۱۳۹۰.
۱۰. سادات حسینی، مرضیه، نقش والدین در تربیت جنسی نوجوانان، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۴ش.
۱۱. سادات‌شفیعی، معصومه، روان‌شناسی زن و مادرانه‌های تربیتی، تهران: نشر معارف، ۱۳۹۵ش.
۱۲. سلیمی، فرزانه، تحلیل روان‌شناختی نوجوانی بر پایه معارف قرآنی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۰ش.
۱۳. شریعتی، فاطمه، نقش زنان در تربیت دینی فرزندان، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۰.
۱۴. شریعتمداری، علی، مبانی فلسفی تعلیم و تربیت، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۸ش.
۱۵. شریف رضی، نهج‌البلاغه، به کوشش صبحی صالح، قم: هجرت، بی‌تا.
۱۶. طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.
۱۷. فاضلی، اعظم، نقش مادر در تربیت کودک از منظر دینی، تهران: قدس، ۱۳۹۲ش.

۱۸. فرهمند، منصوره، آمادگی مادر برای بارداری سالم از دیدگاه دینی، قم: موسسه آوای وحی، ۱۳۹۴ش.
۱۹. قرائتی، محسن، تفسیر نور، جلد ۲، قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۳.
۲۰. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ش.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی‌اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.
۲۲. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۲۳. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۶۰، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۲۴. مطهری، مرتضی، بررسی اجمالی نهضت‌های انبیاء در قرآن، تهران: صدرا، ۱۳۹۰ش.
۲۵. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا، ۱۳۹۲ش.
۲۶. مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، چاپ پانزدهم، تهران: صدرا، ۱۳۹۲.
۲۷. نصیری، راضیه، زن در قرآن، با تأکید بر شخصیت حضرت مریم (س)، تهران: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۱ش.
۲۸. نقیب‌زاده، زهرا، زن، دین، هویت، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۳ش.
۲۹. نوری، علی، نقش حضرت خدیجه (س) در حمایت از پیامبر اسلام (ص)، قم: پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)، ۱۳۸۸ش.
۳۰. هاشمی، محمد، تفکر و تدبیر در قرآن با محوریت تربیت فکری کودک، قم: انتشارات جامعه الزهراء، ۱۳۹۱ش.
۳۱. یزدانی مقدم، ناهید، مادران اهل‌بیت (ع) و سبک تربیتی آنان، مشهد: نشر معارف رضوی، ۱۳۹۵ش.